

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

УДК 821.161.2-108 Шевченко

Микола Філон

ШЕВЧЕНКОВІ ВІЗІЇ ОМРІЯНОГО РАЮ УКРАЇНИ: ВІРШ «І ДОСІ СНИТЬСЯ: ПІД ГОРОЮ...»

У статті висвітлено образний лад та особливості семантики Шевченкового вірша з урахуванням деяких загальних ідейно-тематичних координат художнього світу письменника. Розглянуто мовно-стилістичний рисунок тексту та символічний характер окремих словообразів у їх синтагматичних зв'язках. Проаналізовано смислотвірні функції мовних конститuentів вірша та схарактеризовано контекстуальну смислову інформативність його ключових образів. Проакцентовано інтертекстуальний характер Шевченкових словообразів, що належать до ключових формантів національного лінгвокультурного простору. Зінтерпретовано ідейно-генералізуючу функцію Ісусової молитви як «тексту в тексті», що відображає авторські настанови на зображення омріяного раю України.

Ключові слова: Шевченко, поезія, автор, текст, образ, символ, семантика, інтенція.

The article analyses the image order and semantics features of Shevchenko's poem, some general idea-theme coordinates of the poet's artistic world taken into account. The linguistic-stylistic picture of the text is considered as well as the symbolic character of particular image words in their syntagmatic relations. The sense-generative functions of the poem constituents are analysed and the contextual sense informativeness of its key images is described. The intertextual character of Shevchenko's image words and their being a part of the key formants of the national linguistic

cultural space are emphasised. The idea-generalising function of Jesus's prayer as 'text in text', which reflects the author's aim at depicting Ukraine's dream Heaven, is interpreted

Key words: *Shevchenko, poetry, author, text, image, symbol, semantics, intention.*

Для художнього універсуму Т. Шевченка домінантною є тема страждання, що постала вже на початку творчого шляху письменника [Плющ 1979: 8 – 29]. До неї поет звертається протягом усієї своєї творчості. Жодна інша художня тема – ані історичного минулого, ані сучасного митцеві суспільного життя, ані кохання, так само, як і сімейного життя, а водночас і багато інших, – у Шевченковій поезії не існує поза її зв'язком із концептуальною авторською настановою на зображення стражденного життя людей та нещасливої долі України.

Посилену увагу письменника до означеної теми не слід розглядати як якусь особливу рису, що відрізняє творчість Т. Шевченка від його сучасників: на зламі XVIII – XIX ст. у центрі уваги європейської літератури сторіч стало «трагічне протиріччя між величчю людини, її розуму й духу, її панівним становищем у природі – й неблагополуччям, катастрофічністю її реального буття» [Непомнящий 2001: 49]. Зв'язок художньої практики Т. Шевченка з європейською літературою першої половини XIX ст. не повинен заступати того факту, що в зображенні стражденного життя України поет національного масштабу виявляє себе як пророк, причому його профетизм стосується і минулого України, і її тогочасного, і майбутнього.

На противагу світові жорстокої, несправедливої дійсності поет-пророк у своїх художніх візіях будує інший світ, сповнений добра, щастя і любові. Мотив гармонійного життя, який простежуються у процесі розгортання поетичного літопису України, набуває у творчості Т. Шевченка виразної символічної наснаженості та інтертекстуальної наповненості. Як приклад можна назвати такі художні образки: «Полякам» (1847), «Зацвіла в долині», (1848), «І досі сниться: під горою» (1850), «Сон» («На панщині пшеницю жала») (1857), «Л» (1860).

Вірш «І досі сниться: під горою» «за змістом і стилем <...> тяжіє до ідилії. Завдяки виразній зоровій образності витворюється властива Шевченкові-митцю пластична картина, а настанова на споглядання сприяє медитативній філософічності» [Шупта-Вязовська 2016: 202]. В основі ідейно-сміслової організації та жанрово-стилістичної цілісності Шевченкового тексту лежить художня концептуалізація дійсності крізь призму сну, що визначає взаємодію можливого та бажаного, дійсного й реального, уявного та справжнього. Тим самим витворюється складний рисунок текстової модальності вірша.

У багатьох культурних традиціях світу поширене уявлення, згідно з яким сон може мати віщий характер, буквально або символічно свідчити про події, що будуть здійснюватися в майбутньому. Сон відкриває квазіреальність світу. Образ останнього, яким він постає у сні, може бути ослслений, вербалізований. У цьому випадку (навіть якщо сон є властиво художнім прийомом) відбуваються семіотичні метаморфози образу, оскільки на перше місце виходить слово, відсилаючи читача не лише до загальномовних чи індивідуально-авторських значень слова, а й до культурно-енциклопедичної семантики формантів позамовної дійсності в їхніх предметних, атрибутивних та акціональних виявах. Саме тому для декодування Шевченкової поезії як явища словесного мистецтва важливо звернутися і до одиниць поетичного словника Т. Шевченка, і розлогих полів фонових знань, пов'язаних із відповідними номінаціями, і, нарешті, до реалій українського життя – культурного ландшафту, природи, сімейних цінностей тощо.

У сні перед ліричним героєм постає образ гармонійного українського життя. «Залишена» за формальними рамками тексту, хоч і наявна в його затекстовій структурі, жорстока й несправедлива дійсність репрезентує облудний світ, породжений духовним сном людей. Автор творить особливу квазіреальну дійсність: умовність художнього світу як типологічна ознака мистецького відображення дійсності посилюється й увиразнюється інтенціями віртуальності, заданими сном як способом художнього втілення теми:

*І досі сниться: під горою
Меж вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки*

Повторюваність і тяглість сну як чинника фіксації та утримання віртуального образу ідилічної України досягається за допомогою кількарязового вживання прислівника *досі*. Ужите вперше на початку твору, тобто в сильній позиції, слово *досі* зустрічається у вірші тричі: двічі у складі словосполучення *і досі сниться* та один раз у складі виразу «*Сидить / Неначе й досі сивий дід*».

Згідно з академічним Словником української мови цей прислівник має значення ‘до цього часу, до цих пір’ та ‘на цей час, уже, тепер, зараз’ [СУМ, II: 384]. Очевидно, в поезії зреалізована полісемантична структура слова *досі*: сон для ліричного героя – це не лише сон «до цього часу, до цих пір», а й сон «на цей час, зараз, тепер». Тим самим здійснюється вказівка на різночасовий вимір сну як засобу характеристики стану ліричного героя. Образ життя української родини, що виникає у сні, постає у всій своїй хиткій непевності й ілюзорності, означений за допомогою частки *неначе*, яка «вживається для вираження неповної достовірності, сумніву, непевності і т. ін. щодо висловленого в реченні» [СУМ, V: 343].

Початок твору містить ключові форманти поетичного словника митця, зокрема, *верба, гора, вода, хата, дід*. Ці символи-топоси Шевченкового художнього універсуму такою ж мірою характерні й для загальнонаціональної мовної, фольклорної та концептуальної картин світу. Етнокультурна маркованість та семіологічний статус Шевченкових словообразів як знаків національної культури, виразна впізнаваність у них окремих деталей українського буття, їхня «закоріненість» у прецедентні тексти народнопоетичного дискурсу створюють необхідні передумови для сприйняття всеохопної змістової інформативності, глибинних шарів культурно-історичних сенсів та змістової полівекторності Шевченкового тексту. Як тільки рецептивно «переборюється»

фактуальний шар поетичної семантики словообразу, відкривається його символіко-сміслова перспектива. Кожен мікрообраз відкриває потенційно безмежну можливість його різнопланового прочитання та інтерпретації на різних рівнях смислової організації поетичного тексту.

Увесь образний лад Шевченкового вірша прямо чи опосередковано (проспективно або ретроспективно) пов'язаний з образом *хаточки*, яким відкривається твір: *під горою/ Меж вербами та над водою/ Біленька хаточка*. Зіставлення різних редакцій твору допомагає виявити й глибше зрозуміти художній задум автора. У варіанті вірша з «Малої книжки» цей образ має інше синтаксичне оформлення: *біленька хаточка стоїть*. У чистовому автографі з «Більшої книжки», за яким твір надрукований в академічному зібранні поезій Т. Шевченка у 12-ти томах, відсутній присудок при слові *хаточка*. Імплікація присудка посилює номінативність семантики поетичного образу. Обставини місця (*гора, верби, вода*) постають у своїй максимальній художній предметності.

Прислівник *досі* як початковий елемент оформлення поетичного тексту у своїй проспективній спрямованості на змістову організацію тексту вказує на процесуальні характеристики образу світу, означуючи його тривалу повторюваність, а водночас і застиглість, увиразнюючи тим самим картину застиглої миті, непорушності й спокою як втілення утвердженої на українській землі гармонії життя.

Чим більше розгортається текст перед читачем, тим більше вимальовується етнокультурна семантика *хати* як маніфестанта українськості самого світу та осердя його одвічних цінностей. *Хата* є символічною квінтесенцією національного світу, сакральною точкою ідеального простору, в якому здійснюється життя своєї – національної – родини. У семантичному просторі такого символічного образу інші синтагматично пов'язані з ним образи – *гора, верби, вода* – демонструють не лише свою «ландшафтну», а й обрядову, фольклорну, міфологічну символічність: *Верба* – предковичне дерево вічного українського життя. *Вода* – плін самого часу і джерело життя. *Гора* – точка локусу, з якою в Шевченковому художньому світі пов'язані, зокрема, уявлення про сакральний

вимір життя. Усі ці образи формують семантичну глибину художньої картини українського ландшафту.

Звернімо увагу на одну деталь твору, значущість якої для усвідомлення зреалізованих у тексті авторських інтенцій важко переоцінити. У координатах художнього універсуму Т. Шевченка Україна, що гине, страждає, занепадає, руйнується, зображується в образах нещасної української сім'ї, яка розпадається, зв'язок між різними поколіннями якої руйнується і втрачається. В аналізованій поезії спостерігаємо протилежне: щасливе, можна сказати, ідеальне життя цілісної української родини. Її родова тяглість означена за допомогою трьох словообразів, що репрезентують різні покоління: сивого діда – матері – хорошого та кучерявого внучати.

*Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться, вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе.*

Дід і внук виражають універсальну для європейської культурної традиції опозицію «молодість» – «старість» [Курціус 2007: 116 – 118]. Сиве волосся діда протиставляється кучерям дитини. У літературній традиції сиве волосся є образним уособленням не лише старості, а й «мудрості, що її мала б осягнути старість» [Курціус 2007: 117], однак Т. Шевченко робить смисловий акцент на сивині, очевидно, головним чином як маркера часового плину життя. Семантика кучерів «хорошого внучати» теж постає як символічний маркер нового, молодого життя. Саме тому зображена в поезії сцена побуту сільської родини, образом якої є внуча, пов'язана передусім із уявленням про дітей «як частки майбутнього світу» [Шнакенбург 2005:

175] і в такій своїй функціональній спеціалізації відкриває профетичну інтенційність Шевченкового тексту.

Повтор фрази «*І досі сниться*» посилює художній ефект сну як відтворення тієї самої картини, її своєрідної динамічної статичності: *І досі сниться вийшла з хати/ Веселая, сміючись, мати,/ Цілує діда і дитя/ Аж тричі весело цілує,/ Прийма на руки, і годує,/ І спать несе. А дід сидить/ І усміхається.* Веселість та сміх щасливої матері, трикратний, немовби ритуально маркований поцілунок матір'ю дитини як вираження безмежної поваги та материнської любові, посмішка діда – все це свідчить про якийсь особливий емоційний стан родини, різко відмінний від типового для Шевченкового художнього універсуму зображення сім'ї в стражденному світі України, переповненому слізьми, нещастями, горем та сумом.

Щасливе життя сім'ї відкриває його соціальний та духовно-світоглядний виміри: *А дід сидить/ І усміхається, і стиха/ Промовить нишком: – Де ж те лихо?/ Печалі тії, вороги?/ І нищечком старий читає,/ Перехрестившись, Отче наш.* Виявляється, що сімейна гармонія є продовженням гармонії соціальної та духовно-світоглядної. Порівняймо із варіантом із «Малої книжки»: *І усміхнувшись собі тихо,/ Та й думає – минуло лихо,/ Таки поміг Господь дожить/ До радості. Старий читає,/ Перехрестившись, «Отче наш»* [Шевченко 2001: 481]. Авторська робота над текстом, як це можна бачити з різних варіантів автографа з «Малої книжки», свідчить, що для поета значущим виявилася вказівка на відсутність для української родини ворогів та лиха.

Шевченкова поезія містить означений назвою прецедентний релігійний текст – молитву «Отче Наш». Авторське *Старий читає,/ Перехрестившись, «Отче наш»* актуалізує в структурі поетичного тексту Господню молитву: *Отче наш, що еси на небесах!/ Нехай святиться Ім'я Твоє,/ нехай прийде Царство Твоє,/ нехай буде воля Твоя,/ як на небі, так і на землі./ Хліба нашого насущного дай нам сьогодні./ І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим./ І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого./ Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь.* Молитва старого вводить сім'ю, а на іншому рівні узагальнення і всю Україну,

у світ релігійних цінностей під знаменником ідей спасіння та визволення.

Функціонально-сенсотвірна значущість сакрального тексту в структурі Шевченкової поезії, пов'язана з відображенням у творі бажанням автора утвердити на українській землі світ миру, добра, волі й правди, детермінується особливостями розуміння українським пророком сутності спасіння. Для Т. Шевченка важливою є не есхатологічна перспектива спасіння, що завершується вічним потойбічним життям, а поцейбічне життя у Христі. Спасіння – як повнота й цілісність життя в гармонії, вірі й любові. Господня молитва відкриває духовний вимір української землі як втілення земного раю. Семантичний рисунок та модальність Шевченкової поезії зумовлені специфікою вияву феномену «текст у тексті»: якщо в молитві висловлюється прохання *нехай прийде Царство Твоє, / нехай буде воля Твоя, / як на небі, так і на землі*, то життя благословенної ідеальної української родини саме й демонструє прихід на землю цього Божого царства, зримий вияв Господньої волі на землі. Бажане стає художньо дійсним, прохане – почутим, можливе – реальним.

Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя. Переклад з нім. Анатолій Онишко. Львів: Літопис, 2007. С. 116 – 118.

Непоминающий В. С. Да ведают потомки православных. Пушкин. Россия. Мы. Москва: Сестричество во имя преподобномученицы Великой Княгини Елизаветы, 2001. С. 49. URL: <http://lib.pravmir.ru/library/ebook/434/epub> [цит. 25.09.2015].

Плющ Л. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка. *Сучасність*. 1979. № 3. С. 8 – 29.

СУМ – Словник української мови: [в 11 т.]. Ред. кол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1971. Т. 2: Г – Ж. 550 с.

Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2001 – Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с.

Шнакенбург Р. Етичне послання Нового Завіту. Пер. з нім. Київ: Дух і Літера, 2005. 340 с.

Шупта-Вязовська О. «І досі сниться: під горою». *Шевченківська енциклопедія: Літературні твори*. Редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін. Київ: Імекс-ЛТД, 2016. С. 202 – 205.

REFERENCES

Kurtsius, E. R. (2007). *Yevropeiska literatura i latynske seredniovichchia* [European Literature and Latin Middle Ages]. Lviv: Litopys, 116 – 118 (in Ukr.).

Nepomniashchy, V. S. (2001). Da vedaiut potomki pravoslavnykh. Pushkin. Rossia. My [Let the Descendants of the Orthodox Know. Pushkin. Russia. We]. Moscow: Sestrichestvo vo imia prepodobnomuchenitsy Velikoi Kniagini Yelizaviety, 49. URL: <http://lib.pravmir.ru/library/ebook/434/epub>

Pliushch, L. (1979). “Prychynna” i deiaki problemy filosofii Shevchenka [“Prychynna” and Some Problems of Shevchenko’s Philosophy]. *Suchasnist*, 3, 8 – 29 (in Ukr.).

SUM – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. Red. kol. I. K. Bilodid ta in. [Ukrainian Dictionary: in 11 volumes. Editors: I. K. Bilodid and others]. (1971). Vol. 2. G – Zh. 550 pp. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

SUM – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. Red. kol. I. K. Bilodid ta in. [Ukrainian Dictionary: in 11 vol. Editors: I. K. Bilodid and others]. (1971). Vol. 5. N – O. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Shevchenko, T. H. (2001). Poeziia 1847 – 1861 [Poetry of 1847 – 1861]. In *Povne zibrannia tvoriv: u 12 t. [Full collection of works: in 12 volumes]*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Shnakenburh, R. (2005). Etychne poslannia Novoho Zavitu [The Ethical Message of the New Testament]. Kyiv: Dukh i Litera (in Ukr.).

Shupta-Viazovska, O. I. (2016). I dosi snytisia: pid horoiu [Still Dreaming: at the Mountain]. In *Shevchenkivska entsyklopediia: Literaturni tvory [Shevchenko Encyclopedia: Literary Works]*. Kyiv: Imeks-LTD, 202 – 205 (in Ukr.).

Статтю отримано 10.10.2018

Mykola Filon

SHEVCHENKO'S VISIONS OF UKRAINE'S DREAM HEAVEN: THE POEM "STILL DREAMING: AT THE MOUNTAIN"

The basis of the idea-sense organisation and genre-stylistic integrity of Shevchenko's text is the idea-artistic conceptualisation of reality in terms of a dream that determines the interaction of the possible and the wished, the imaginary and the real. To decode Shevchenko's poetry one is to consider the author's poetic vocabulary units which are connected with the corresponding names and, eventually, the facts of Ukrainian life – cultural landscape, nature, family values etc.

The text accentuates the lyric character's constant return to the dream that is peculiar in its content. The repetition and endurance of the dream as a factor of fixation and hold of Ukraine's virtual image are gained by several uses of the adverb *досі*, which points out the processual features of the worldview, highlights its lasting inviolability and motionlessness while signaling the extremely expressive subjective modality of the poetic text.

The beginning of the work contains the key formants of the author's poetic vocabulary, among them *верба, зора, вода, хама, дід*. These topoi-symbols of Shevchenko's universe are as well characteristic of general national, folk and conceptual worldviews. In the semantic space of symbolic world image, they demonstrate not just their "landscape" but also ceremonial, folk and mythological symbolism of semantics.

In the coordinates of T. Shevchenko's universe, the dying, suffering, declining, ruined Ukraine is depicted in the images of the unhappy Ukrainian family that breaks up, the ties between different generations ruined and lost. In the analysed poem, the opposite is observed: harmonious life of an entire Ukrainian family. Its ancestral endurance is marked by means of three image words that represent different generations.

Shevchenko's poetry contains sacred text – the prayer "Our Father". Its functional and sense-generating significance is determined by the way the Ukrainian prophet understands the essence of salvation. It is not the Eschatological perspective of salvation ending in eternal life in a better world that is important for Shevchenko, but living in Christ in this world. Salvation – as completeness and integrity of living in harmony, faith and love.